

ПОНЯТТЯ «БАНКІВСЬКА НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ»

THE CONCEPT OF «BANK INSOLVENCY»

Вовнюк В.А., аспірант відділу аспірантури і докторантури
Національна академія Служби безпеки України

В основу статті покладено дослідження поняття «банківська неплатоспроможність», зокрема походження терміна, визначення у наукових роботах та законодавче закріплення. Проведено аналіз правовідносин, які виникають у процедурі банкрутства банку, зважаючи на їх мету й значення для банківської системи, фінансової стабільності країни та захисту інтересів вкладників. Звертається увага, що питання стабільності банківської системи, регулювання платоспроможності банків у будь-якій країні світу завжди є важливими, оскільки банки значно впливають на національну безпеку, розвиток та конкурентоспроможність економіки (включаючи фінансовий ринок), те, які банки повинні поважати права вкладників та банків-кредиторів, які довірили свої кошти банкам для своєчасного їх повернення. Розглянуто визначені в законодавстві України методи виведення неплатоспроможного банку з ринку, окреслено їх особливості та підстави для застосування. Вказано, що перші чотири методи можна визначити як методи ліквідації, що виводять із ринку неплатоспроможного банку, хоча перший є чистою ліквідацією, інші розподіляють та передають частину активів неплатоспроможного банку іншому банку з подальшою ліквідацією. Лише п'ятим методом є продаж інвестору в тимчасовому банку, тому його можна визначити як коригувальний метод виведення неплатоспроможного банку з ринку. Підкреслюються основна мета банківського регулювання Національного банку України та мета діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, що сприяє впровадженню та захисту суспільних інтересів, включаючи забезпечення стабільності банківської системи України. Порівняно їх цілі, зазначені в нормативних актах, що регулюють таку діяльність. Розкрито основи механізму виведення неплатоспроможності банку з ринку, виявлено актуальні проблеми та законодавчі прогалини регулювання процедури ліквідації банків.

Ключові слова: ринок, платоспроможність, ліквідний, ефективно, банк, управління.

The article is based on the study of the concept of "bank insolvency", in particular: the origin of the term, the definition in scientific papers and legislative consolidation. The analysis of legal relations that arise in the bankruptcy procedure of the bank, given their purpose and importance for the banking system, financial stability of the country and the protection of depositors. It is noted that the issues of stability of the banking system, regulation of bank solvency in any country are always important, as banks have a significant impact on national security, development and competitiveness of the economy (including the financial market), which banks must respect the rights of depositors and banks. Creditors who have entrusted their funds to banks for the timely return of these funds. The methods of withdrawal of an insolvent bank from the market defined in the legislation of Ukraine are considered, their features and grounds for application are outlined. It is stated that the first four methods can be defined as liquidation methods that remove an insolvent bank from the market, although the first is net liquidation, the others distribute and transfer part of the insolvent bank's assets to another bank with subsequent liquidation of the bank. Only the fifth method is to sell to an investor in a temporary bank, so it can be defined as a corrective method of removing an insolvent bank from the market. The main purpose of banking regulation of the National Bank of Ukraine and the purpose of the Deposit Guarantee Fund of individuals, which promotes the introduction and protection of public interests, including ensuring the stability of the banking system of Ukraine, are emphasized. Their goals specified in the regulations governing their activities are compared. The basics of the mechanism of bank insolvency withdrawal from the market are revealed, current problems and legislative gaps in the regulation of bank liquidation procedures are identified.

Key words: market, solvency, liquidity, efficiency, bank, management.

Актуальність дослідження. Стабільність фінансової системи в країні можлива лише тоді, коли держава має можливість використовувати значні важелі впливу на розвиток відносин, що виникають у цій системі, включаючи правове регулювання її елементів: створення регуляторної бази фінансового ринку, а також створення бази, на основі якої буде здійснюватися нагляд за діяльністю таких суб'єктів.

Фінансово стабільна держава – це держава, яка захищає свої національні інтереси та забезпечує національну безпеку в умовах необмеженої глобальної конкуренції (незалежно від часу та різних обставин). Забезпечення фінансової стабільності є відповідною реакцією всіх секторів економіки, включаючи банківську систему у фінансовій, на зовнішні або внутрішні фактори, що впливають на зміни в країні.

Дослідженням неплатоспроможності банку тематики займалася велика кількість науковців, серед яких роботи С.О. Алісова, Я.О. Берназюка, С.В. Безуха, А.А. Богомолова, М.І. Бухтік, Л.К. Воронової, М.М. Євстратенка, С.В. Запольського, А.Т. Ковальчука, Д.Ю. Колчанова, Т.А. Лятковської, О.А. Лукашева, Т.В. Мазур, І.Г. Маласасевої, А.Т. Мах, О.А. Музики-Стефанчук, М.В. Комісарової, А.А. Нечай, В.І. Огієнка, О.П. Орлюк, Т.О. Пахаліної, Д.М. Рудова, Л.А. Савченко, А.І. Сироти, О.В. Турбанова, С.О. Устимової, В.Д. Чернадчука, М.Ю. Яковчука, але серед авторів існує певна неузгодженість щодо трактування неплатоспроможності банку.

Мета публікації – на основі наявної науково-економічної літератури дослідити основи фінансово-правового

механізму виведення неплатоспроможного банку з ринку за участю держави та сформулювати підхід до визначення поняття «банківська неплатоспроможність».

Виклад основного змісту. У Кодексі України з процедур банкрутства терміни «неплатоспроможність» та «банкрутство» є широкоживаними та подеколи вживаються разом, що інколи призводить до підміни понять або ж плутанини. Згідно з Кодексом України з процедур банкрутства банкрутство – визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити встановлені у порядку, визначеному цим Кодексом, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури [10]. Ціла плеяда вчених уже не перше століття намагається визначити її суть. Г.Ф. Шершеневич задумався, що має бути підставою для порушення справи про банкрутство – відсутність майна як встановлене перевищення майна над зобов'язаннями або неплатоспроможність як припущення перевищення майна над зобов'язаннями. Він дійшов цілком слушного висновку, що такими підставами має бути нездатність боржника здійснити платежі як такі за менший час, ніж можна визначити за браком активів [1].

Досліджуючи це питання, Б.М. Поляков зазначає, що ознаки неплатоспроможності (критерії неможливості здійснення поточних платежів) можуть бути розглянуті як основа для порушення справи про банкрутство [2].

Дослідники [1–9] виокремлюють такі ознаки неплатоспроможності: наявність зобов'язань перед кредиторами;

грошовий характер цих зобов'язань; вимоги безперечних кредиторів; граничний термін несплати вимог кредиторів; відповідність суми прострочених беззаперечних грошових вимог установленому законом мінімальному розміру для відкриття провадження у справі про банкрутство, з чим ми також погоджуємось.

Ураховуючи вищевикладене, ми вважаємо, що термін «неплатоспроможність» використовується у законодавстві про банкрутство саме для опису фінансового стану боржника для цілей відкриття провадження у справі про банкрутство.

Термін «неплатоспроможність банку» вперше використано у Законі України «Про банки і банківську діяльність» (далі – Закон про банки) у редакції 2000 р. [9] (до цього часу НБУ у своїх постановах [10] для оцінки фінансового стану банку користувався словосполученням «незадовільний фінансовий стан») і став однією з підстав припинення функціонування банку як юридичної особи. Певною мірою на це питання можна було ствердно відповісти до ухвалення Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (далі – Закон про систему гарантування вкладів) [11]. Попередня редакція Закону про банки визначала поняття «неплатоспроможність банку». Сьогодні банківське законодавство не містить правового визначення вказаного поняття. У глосарії Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» термін «неплатоспроможний банк» визначено як банк, щодо якого НБУ прийняв рішення про зарахування його до категорії неплатоспроможних у порядку, передбаченому Законом про банки [11]. Водночас із Закону про банки виключено низку термінів, що до цього використовувалися у правових механізмах банківської неспроможності, як-от «ліквідатор», «ліквідаційна маса», «мораторій», «тимчасова адміністрація», «тимчасовий адміністратор» та «неплатоспроможність банку», однак до нього включено нову категорію – «неплатоспроможний банк» та встановлено три підстави зарахування банку до такої категорії, з яких лише одна (недостатній розмір регулятивного капіталу) безпосередньо вказує на незадовільний фінансовий стан банку. Характеристика поняття «неплатоспроможний банк» має бути пов'язана з іншим нововведенням Закону про систему гарантування вкладів – поняттям «проблемний банк», визначення якого Закон також не містить, а встановлює критерії зарахування банку до категорії проблемних, які не обов'язково пов'язані з фінансовим станом банку. Такі зміни в регулюванні механізму банківської неплатоспроможності виключили з цих відносин попередження неплатоспроможності (банкрутства) банку, яке здійснювалося в Україні за допомогою такого інституту, як тимчасова адміністрація, що обов'язково призначалася Національним банком у банку в разі виявлення загрози його платоспроможності. Досліджуючи свого часу правове регулювання категорії «загроза платоспроможності банку», слід зазначити, що розуміння економічної та правової природи цього поняття та поняття «платоспроможність» є необхідним, адже така загроза не припиняла діяльності банку [12, с. 50–51].

Якщо причину «проблеми» не буде усунуто, то банк перестане бути неплатоспроможним не пізніше ніж через 180 днів із дати, яку він вважає проблематичною (ст. 75) [11]. У попередній редакції Закону про банки термін «банківська неплатоспроможність» визначався як нездатність банку вчасно та в повному обсязі задовольнити законодавчі вимоги своїх кредиторів через брак коштів або зменшення капіталу банку до більшого менше третини мінімального регулятивного капіталу (ст. 2). Ці положення закону були розроблені в постанові [13], аналіз якої дозволив виявити сукупність ознак, характерних для банкрутства комерційного банку:

а) у банку недостатньо коштів або значне зменшення його капіталу, внаслідок чого він не може виконати своїх зобов'язань;

б) порушення банком строку (тобто своєчасності) зобов'язань;

в) неможливість повністю виконати зобов'язання;

г) законність вимог кредиторів [14, с. 24].

Тобто неплатоспроможність означала банкрутство банку, на що вказували положення ст. 58, 93, 96 цього Закону [9]. Сьогодні розгляд поняття «банківська неплатоспроможність» слід перевести на перевірку поняття «кваліфікація банку як неплатоспроможного».

Юридичним наслідком невиконання банком порушень чинного законодавства, зазначеного органом контролю, є те, що банк вважається неплатоспроможним. Здійснення цього права НБУ зумовлене появою приміщення, передбаченого ст. 76 Закону про банківське законодавство. Аналізуючи положення, ми звернули увагу на таке: по-перше, НБУ не визнає банк неплатоспроможним, а зараховує банк до категорії неплатоспроможних, що, на наш погляд, доводить, що фінансово-правове регулювання банкрутства банків є єдиним способом урегулювання боргів такого банку в Україні; по-друге, Закон № 4452 виключив із Закону № 2121 юридичне визначення поняття «банківська неплатоспроможність» як сукупність суттєвих ознак незадовільного фінансового стану банку, а Закон про банки здійснив таке нововведення, як «кожна з яких є незалежною»; по-третє, можна бачити, що до категорії неплатоспроможних належить не лише банк, що був визнаний неспокійним способом, який визначений Законом про банки і який не пристосував свої операції до положень закону, а й банк, для якого НБУ не створював проблем, але допустив інші порушення, зазначені безпосередньо в Законі про банківську діяльність, які мають юридичні наслідки, як-от визнання банку неплатоспроможним. На наш погляд, це впливає з назви ст. 76 Закону № 2121 «Віднесення банку до категорії неплатоспроможних» та порівняння його змісту зі змістом ст. 75 цього акта.

Питання стабільності банківської системи, регулювання платоспроможності банків у будь-якій країні світу завжди є важливими через те, що банки значно впливають на національну безпеку, розвиток та конкурентоспроможність економіки (включаючи фінансовий ринок), те, які банки повинні поважати права вкладників та банків-кредиторів, які довірили свої кошти банкам для своєчасного повернення цих коштів. Оскільки ж такі суб'єкти господарювання, як банки, піддаються багатьом ризикам у своїй діяльності, то не є виключеним банкрутство, спричинене неплатоспроможністю.

Юридичне банкрутство банків – це правовідносини між Національним банком України, Фондом гарантування вкладів та неплатоспроможним банком щодо запровадження, виконання та припинення тимчасового управління, тобто щодо організації виведення неплатоспроможного банку з ринку з використанням законодавчо встановлених методів як частини провадження про тимчасове розпорядження або його ліквідацію в результаті банкрутства [7].

Такий економічний показник (як достатність (адекватність) регулятивного капіталу банку) пов'язаний із платоспроможністю банку. Однак лише один із вищезазначених п'яти обов'язкових критеріїв віднесення банку до категорії знецінених повинен бути безпосередньо пов'язаний зі станом дефолту – зменшенням регулятивного капіталу та/або коефіцієнтів капіталу на 10 і більше відсотків протягом звітного місяця. На наш погляд, інші критерії не можуть безпосередньо характеризувати банк як неплатоспроможний. Наприклад, банк не виконав вимогу вкладника або іншого позикодавця, термін дії якої закінчився п'ять і більше робочих днів тому. Тут виникає кілька проблемних питань: якщо банк не може задовольнити вимогу кредитора на підставі спору між ним та його кредитором, які підстави вважати це проблематичним? В Україні судовий процес може тривати роками. Закон зобов'язує НБУ приймати таке рішення

без будь-якої альтернативи у разі невиконання вимоги, яка закінчилася п'ять або більше робочих днів тому. Є також питання щодо такого критерію, як «систематичне порушення банком норм щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму».

Методи виведення неплатоспроможного банку з ринку викладені в ч. 2 ст. 39 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» і певною мірою описані в Положенні про виведення неплатоспроможного банку з ринку:

- 1) ліквідація банку з відшкодуванням фондом витрат на депозити фізичних осіб;
- 2) ліквідація банку з переданням права власності шляхом ліквідації всіх або частини його активів та зобов'язань на користь банку-одержувача;
- 3) вибуття всіх або частини активів та пасивів неплатоспроможного банку приймаючому банку разом із вилученням банківської ліцензії неплатоспроможного банку та подальшою його ліквідацією;
- 4) створення та продаж інвестору перехідного банку разом із переданням активів та пасивів неплатоспроможного банку та подальшою ліквідацією неплатоспроможного банку;
- 5) продаж неплатоспроможного банку інвестору.

Перші чотири методи можна визначити як методи ліквідації, які виводять неплатоспроможний банк із ринку, хоча перший є чистою ліквідацією, інші ж методи розподіляють та передають частину активів неплатоспроможного банку іншому банку з подальшою ліквідацією банку. Лише п'ятим методом є продаж інвестору в тимчасовому банку, тому його можна визначити як коригувальний метод виведення неплатоспроможного банку з ринку.

Передання адміністративних та ліквідаційних функцій проблемних банків від Національного банку до Фонду гарантування вкладів не дуже змінює правила, що регулюють функціонування системи гарантування вкладів в Україні, але дозволяє ефективно та своєчасно реагувати на зміни у банківській діяльності ринку.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про Національний банк України» НБУ здійснює банківське регулювання та нагляд на індивідуальній та консолідованій основі. Головна мета банківського регулювання і нагляду визначена у статті 55 Закону України «Про Національний банк України» – безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів [8].

Стаття 61 Закону України «Про Національний банк України» вказує, що НБУ регулює діяльність банків у фор-

мах, визначених Законом України «Про банки та банківську діяльність» (як безпосередньо, так і через орган банківського нагляду, створений ним) [3].

Банківський нагляд – система контрольних заходів та активної впорядкованої діяльності НБУ, спрямована на те, щоб банки та інші кредитно-фінансові установи під час своєї діяльності відповідали законодавству України та встановленим стандартам, що забезпечують стабільність банківської системи та захисту інтересів вкладників [9].

Стаття 3 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» покладає на ФГВФО конкретні функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб, виведення неплатоспроможних банків із ринку та ліквідації банків у випадках, визначених цим законом. Делегування таких повноважень ФГВФО обмежує монополію НБУ на управління національною банківською системою.

Слід також урахувати, що ФГВФО є незалежним суб'єктом банківської системи України і не підпадає під дію НБУ, тому здійснює юридично значущу діяльність згідно із законодавством. Діяльність ФГВФО та НБУ сприяє впровадженню та захисту суспільних інтересів, включаючи забезпечення стабільності банківської системи України.

Однак їх можна розрізнити, підкресливши цілі їх діяльності, зазначені в нормативних актах, що регулюють таку діяльність. Таким чином, головною метою НБУ є підтримка стабільності національної валюти-гривні та забезпечення цінової стабільності в Україні, а основною метою ФГВФО, як ми вже зазначали, є захист прав та законних інтересів вкладників банків, зміцнення довіри до української банківської системи та стимулювання збирати кошти для банківської системи України, забезпечуючи ефективну процедуру виведення неплатоспроможних банків із ринку та ліквідації.

Висновки. Отже, дослідивши основи фінансово-правового механізму виведення неплатоспроможності банку з ринку за участю держави, вважаємо, що саме на законодавчому рівні має бути чітко розмежування ліквідації банків через неплатоспроможність та інші передумови (процедура ліквідації повинна бути відповідним чином диференційована). Із цією метою поняття «банківська неплатоспроможність» вимагає, на наш погляд, законодавчого визначення як сукупності ознак, що характеризують неплатоспроможний банк і становлять основу для рішення про визнання банку неплатоспроможним. Незважаючи на різні механізми регулювання, неплатоспроможний банкічний не відрізняється від інших суб'єктів господарювання, які не здатні виконувати свої грошові зобов'язання (приватне право, публічне право) перед кредиторами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шершеневич Г.Ф. Курс торгового права. Т. 4. Торговый процесс. Конкурсный процесс. Москва : «Статут», 2003. 550 с.
2. Поляков Б.М. Право несостоятельности (банкротства) в Украине. Киев : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 440 с.
3. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5–6. Ст. 30.
4. Про невідкладні заходи щодо фінансового оздоровлення комерційних банків та відновлення їх ліквідності і платоспроможності: Постанова Правління Національного банку України від 25.02.1995 р. № 40. Ліга : Закон Еліт 8.2.3. Інформаційно-аналітичний центр «Ліга», ТОВ «Ліга:Закон», 2012.
5. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 р. № 4452-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>. (Дата звернення: 15.05.2021).
6. Лобач О. Платоспроможність та істотна загроза платоспроможності банку: визначення і зміст. *Юридична Україна*. Київ : 2005. № 12 (36). С. 47–54.
7. Чернадчук В.Д. Правове регулювання неплатоспроможності банків : навчальний посібник. Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України», Юридичний факультет. Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. 230 с.
8. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1999, № 29, ст. 238 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>. (Дата звернення: 15.05.2021)
9. Арбузов С.Г., Колобов Ю.В., Міщенко В.І., Науменкова С.В. Банківська енциклопедія. Київ : Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання, 2011. 504 с.
10. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (Дата звернення: 15.05.2021)